Les ciutats ortogonals de Jaume II el Just i Francesc Eiximenis

Autor:
Data de publicació: 23-10-2010

Les ciutats ortogonals de les ordinacions de Jaume II el Just, rei de Mallorca, i la Ciutat Ideal o Celestial de Jerusalem de Francesc Eiximenis (1) Un indici més que assenyala Catalunya com a descobridora i colonitzadora inicial del Nou Món.
El traçat de les ciutats que fundaren els conqueridors al Nou Món es va fer seguint les recomanacions expresses del rei Ferran II, el qual va dictar una normativa basada en les Ordinacions de Jaume II rei de Mallorca o bé en el llibre,uns anys posterior, inspirat en aquestes ordinacions: La ciutat Ideal o Celestial de Jerusalem de Francesc Eiximenis, publicat a València l'any 1384.

Francesc Eiximenis, nascut a Girona l'any 1335, es formà a les principals universitats europees, com Colònia, Oxford, Roma, París i Tolosa de Llenguadoc. Essent professor de Teologia, morí a Perpinyà l'any 1409, ostentant el càrrec de bisbe d'Elna i Patriarca de Jerusalem.

Les obres de Francesc Eiximenis (2) gaudiren d'una gran popularitat i traspassaren les fronteres de la corona Catalana: van ser traduïdes al castellà, al francès, al llatí i àdhuc a l'aragonès o al flamenc. Quant a la seva extensa obra, cal separar els escrits en llatí dels escrits en català, diferents no tan sols, com és evident, pel que fa a la llengua, sinó també pel que respecta al contingut. D'entre totes les obres escrites en català, mereix una especial atenció l'enciclopèdia titulada Lo Crestià (1379-1386), organitzada en un total de trenta volums que pretenien contenir —en paraules del mateix Eiximenis— «sumàriament tot lo fonamental de cristianisme».

El llibre dotzè de Lo Crestià és conegut també amb el nom de Regiment de prínceps, i el seu contingut fa referència a l'origen de les comunitats i de llur governació. La tercera part d'aquest llibre es coneix amb el nom de Regiment de la Cosa Pública (3); és un llibre que fou dedicat als jurats de València en el qual Francesc Eiximenis es mostrà partidari de la monarquia hereditària i de la llibertat i la igualtat cristianes com a remeis dels grans mals socials

Altres obres destacades d'Eiximenis són El llibre del àngels, Vida de Jesucrist, El llibre de les dones, Cercapou, la Doctrina compendiosai Scala Dei. El primer que hem enumerat, El llibre del àngels (1392), és un resum de les doctrines existents a la seva època sobre la natura i els atributs dels àngels, expressat, com és habitual en la prosa d'Eiximenis, en un llenguatge planer i accessible als laics.

Tornant, però, a la qüestió urbanística que teníem entre mans, val a dir que el model proposat per Eiximenis sobre la

“Ciutat Ideal” es basa en l'existència d'una gran plaça central on s'hi ubiquen els edificis principals de la població. Així, doncs, s'hi pot trobar, per exemple, l’església, la presó, el mercat, l’escorxador, l’hospital, l’ajuntament, etc. D’allí parteixen ortogonalment els carrers, formant una quadrícula perfecta de carrers amples i rectes. Els carrers que parteixen de l'esmentada plaça principal formen una creu, de manera que cada braç està orientat cap un dels quatre punts cardinal. A l’extrem d'aquests carrers es situava una porta d'accés a la ciutat, franquejada per dues portes més petites. Finalment, de porta a porta es construïa una muralla que rodejava i protegia la vila.

Un exemple, per tal que quedi clar fins a quin punt Francesc Eiximenis dedicava esforços i atencions al disseny acurat de la seva teoria sobre l’urbanisme, és la ubicació de la xarxa de clavegueram. Segons proposa, el clavegueram calia situar-lo en el costat contrari del que provenien els vens dominants de la zona on es construïa la ciutat. D’aquesta forma les males olors s’allunyarien de la ciutat en la majoria de les ocasions, evitant en la mesura del possible no només les molèsties ocasionades sinó també millorant la higiene de la zona.

Com resultarà evident per molts de vosaltres, la proposta de traçat d'Eiximenis beu d'una deu més antiga; i és que el traçat ortogonal de les ciutats ja era usat pels grecs i posteriorment pels romans, amb el forum (en el cas llatí) com a plaça central i el cardus i el decumanus com a carrers principals.

Pel que fa al Nou Món, una de les ciutats fundada per Hernan Cortès a Mèxic va ser La Puebla de los Ángeles.

Atès que les darreres investigacions de Carles Camp, Pep Mayolas, Anselmo Ercilla i jo mateix, apunten a què Hernán Cortés estava vinculat a la Baronia d’Arenós, Ducat de Villahermosa (Castelló) i també al Comtat de Ribagorça, el més versemblant seria que el topònim “La Puebla de los Ángeles” estaria inspirat en Pobla d’Arenós. La Baronia d’Arenós i Ducat de Villahermosa tenen com a patrona Nostra Senyora dels Àngels. Tanmateix, tenim la ciutat de Veracruz conquerida i reestructurada per Cortès. En el Comtat de Ribagorça trobem un conjunt de pedanies que s’anomena Veracruz.

De fet, la ciutat de Tenochtitlan, actual Mèxic D.F., tenia una estructura quadriculada similar. Alonso García Bravo va ser l’arquitecte que, amb les indicacions de Hernan Cortès, va construir la ciutat de Mèxic, entre els anys 1522 i 1523, enderrocant les construccions asteques i situant sobre elles les noves construccions.

Zócalo, plaça principal de Mèxic

Tornant a les esmentades Ordinacions, hi podem llegir, entre d'altres coses, que «la Ciutat serà configurada en solars de les mateixes dimensions. Aquests solars seran repartits entre els veïns, cada veí li correspon un solar, es preveuran solars lliures per ser ocupats pels futurs habitants».

Això, de fet, és el mateix que feia Cortès durant la urbanització del Nou Món. En la quarta carta de relació que Cortès va enviar el 15 d'octubre de 1524 des de Mèxic a Carles I (4) hi podem llegir: «[...] para cumplir lo que deseaba, que era poblar dentro en esta ciudad, me pasé a ella con toda la gente de mi compañía y se repartieron los solares por los vecinos y a cada uno de los que fueron conquistadores, en nombre de Vuestra Real Alteza, yo di un solar [...]».

La Ciutat Ideal o Celestial

de Francesc Eiximenis

En les Ordinacions citades hi havia, també, una clàusula, que es va afegir a partir del descobriment del Nou Mon, en la qual s'incidia en el fet que, quan es construís una catedral o església a la gran plaça central, al costat s'hi havia de construir un hospital pels pobres, colonitzadors o indis, el qual seria completament gratuït, estant expressament prohibit, i penat amb presó, cobrar qualsevol tipus d'honorari. Tanmateix, els citats hospitals també podien atendre els rics en cas d'extrema gravetat i, aleshores sí, cobrar la visita i les despeses que ascendien a una quantitat molt important.

Entre els anys 1524 i 1525, Hernan Cortés va construir a Mèxic l'Hospital de la Purísima Concepción de Nuestra Señora, costejat totalment per ell: no només va cedir els terrenys on es va construir, sinó que també va destinar, per al manteniment de l'hospital, la quantitat total dels beneficis obtinguts amb unes botigues i uns terrenys de cultiu dels quals n'era propietari. Això resulta curiós i poc freqüent. És, doncs, en certa manera, una raresa. I és que habitualment, els hospitals d'aquest tipus, construïts durant aquesta època, se solien mantenir per la contribució econòmica de l'església i també gràcies a les aportacions dels rics conqueridors i d'indígenes adinerats.

Si ens desplacem temporalment fins al segle XIX veiem que el disseny de l'Eixample barceloní (i de tots els eixamples que hi ha per diverses ciutats catalanes, com Badalona, Sabadell, etc.) sembla inspirat en la proposta d'Eiximenis. Tanmateix, Ildefons Cerdà va introduir un canvi en l'orientació dels carrers: va desplaçar la ciutat quaranta cinc graus, fent-la girar de tal manera que així es milloressin les condicions d'insolació dels edificis.

Si avancem en el temps, ens adonem que totes les ciutats del continent americà estan construïdes seguint el traçat comentat fins ara. La normativa es va mantenir, fins i tot, quan la colonització anglosaxona va arribar a Amèrica del Nord. Si teniu interès a comprovar-ho, podeu cercar qualsevol ciutat americana amb el Google Earth i es pot veure sense cap dificultat. Cal fer notar que amb l'evolució de les ciutats se segueix la pauta de solars quadriculats, adaptant les quadrícules segons la orografia del terreny.

El que volem dir amb tot això és que, fins ara, la historiografia oficial ens ha explicat que els espanyols, després de descobrir el Nou Món gràcies a un navegant genovès, varen enviar un conqueridor extremeny, concretament de Medellín, i per ordre d'un rei de la "Corona de Aragón" que segueix les Ordinacions del rei de Mallorca, inspirades en les propostes d'un frare de Girona, comencen a dissenyar i construir les noves ciutats americanes. Tot plegat ja resulta curiós. Doncs per si no fos suficient, quan mor el rei de la "Corona de Aragón", el seu nét, Carles I, natural de Gant, des de Barcelona dóna ordres a Hernan Cortès per tal que segueixi la mateixa pauta de colonització urbanística duta a terme fins aleshores.

Ara bé, si tenim en compte que Ferran II era rei de Catalunya, que el descobridor del Nou Món era un noble català anomenat Joan Cristòfor Colom i Bertran, que Hernan Cortès porta al bell mig del seu escut les quatre barres ?símbol heràldic evident de Catalunya? i que l'emperador Carles I tenia una gran afinitat vers Catalunya, així doncs arribem a la senzilla conclusió que la conquesta, l'inici de la colonització i, en certa manera, la urbanització del Nou Món es va produir a mans de catalans.

Daniel Ibànyez

(1) BIELZA DE ORY, Vicente. De la ciudad ortogonal aragonesa a la cuadricular hispanoamericana como proceso de innovación-difusión, condicionado por la utopía. Revista electrónica de Geografía y Ciencias sociales. Barcelona: Universitat de Barcelona, Vol. VI, núm. 106, 15 de gener del 2002.

(2) FOSSAS, Xavier, i PUIGDOMÈNECH, Jordi. Vida i obra de Francesc Eiximenis. Article a Internet.

(3) EIXIMENIS, Francesc. Regiment de la Cosa Pública. Barcelona: Editorial Barcino, 1927. Col·lecció Els Nostres Clàssics, 13.

(4) Cartas de la Conquista de México. Madrid: Editorial Sarpe, 1985. Pàgina 179. [Autor desconegut]

(5) Plànol extret de la Biblioteca de l'Universitat, plaça Universitat, Barcelona.